

BOGANMELDELSER

INDUSTRIENS HISTORIE I DANMARK. Udg. af *Axel Nielsen*. I. *Aksel E. Christensen*: Tiden indtil ca. 1730. I kommission hos G. E. C. Gad. Kbh. 1943. 222 s.

Siden O. J. Rawert i 1850 udgav sin noget konfuse bog om kongeriget Danmarks industrielle forhold fra de ældste tider, er der ikke fremkommet nogen sammenfattende speciel fremstilling af dansk industris historie. Paa den anden side er der i den siden da forløbne tid, takket være særlig Camillus Nyrops flittige arbejde, udsendt talrige monografier vedrørende enkelte fag og industrier. Fremkomsten af det nu paabegyndte værk, der udgives og delvis forfattes af professor Axel Nielsen, og som foruden paa de nævnte monografier hviler paa et stort arkivmateriale, er derfor en glædelig begivenhed. Det foreliggende første bind, der fører os frem til Frederik IV's død, er skrevet af historikeren dr. phil. Aksel E. Christensen, der, som det vil ses af hans artikler og anmeldelser i »Historisk Tidsskrift«, har beskæftiget sig adskilligt med vor og vore nabolandes økonomiske historie.

Indledningsvis behandles det spørgsmål, som naturligvis først maa melde sig: hvad er industri, og hvorledes skal derfor selve emnet industriens historie afgrænses. Det er jo ikke meningen at behandle industri i videste forstand i betydning af stofomdannende virksomhed i det hele (i modsætning til paa den ene side den ekstraktive og paa den anden side den blot omflyttende eller fordelende virksomhed), ja ikke engang at medtage hele den erhvervsmæssige virksomhed af denne art i modsætning til den, der udfolder sig inden for egenhusholdningen. Med andre ord: haandværket er ikke medtaget. Naar man i vore dage sætter industrien i modsætning til haandværket, søger man vel som regel kriteriet for adskillelsen, som ikke altid er let at foretage, dels i bedriftens størrelse, maalt ved antallet af beskæftigede, kapitalens størrelse eller lignende, dels i den tekniske udstyrelse. I denne bog synes forfatteren i det væsentlige at anlægge et historisk synspunkt, idet hovedemnet for fremstillingen er de saakaldte manufakturer, statsvirksomheder eller statskoncessionerede og som regel ogsaa statsunderstøttede private virksomheder. Men desuden mener han ogsaa at maatte medtage en del haandværk og gamle erhverv, der er ved at blive industrialiserede, og endelig medtager han, hvad der snarest kunde vække modsigelse, hjemmeindustrien, for saa vidt den arbejder for et større og mere ubestemt marked. Størstedelen af bogen, de første 8 kapitler (s. 17—169) er derfor en fremstilling af »manufakturernes« historie fra Christian III til Frederik IV, medens 9. kapitel (s. 170—85) behandler hjemmeindustrien og kapitel 10 (s. 186—204) industrialiseringen

BOGANMELDELSER

INDUSTRIENS HISTORIE I DANMARK. Udg. af *Axel Nielsen*. I. *Aksel E. Christensen*: Tiden indtil ca. 1730. I kommission hos G. E. C. Gad. Kbh. 1943. 222 s.

Siden O. J. Rawert i 1850 udgav sin noget konfuse bog om kongeriget Danmarks industrielle forhold fra de ældste tider, er der ikke fremkommet nogen sammenfattende speciel fremstilling af dansk industris historie. Paa den anden side er der i den siden da forløbne tid, takket være særlig Camillus Nyrops flittige arbejde, udsendt talrige monografier vedrørende enkelte fag og industrier. Fremkomsten af det nu paabegyndte værk, der udgives og delvis forfattes af professor Axel Nielsen, og som foruden paa de nævnte monografier hviler paa et stort arkivmateriale, er derfor en glædelig begivenhed. Det foreliggende første bind, der fører os frem til Frederik IV's død, er skrevet af historikeren dr. phil. Aksel E. Christensen, der, som det vil ses af hans artikler og anmeldelser i »Historisk Tidsskrift«, har beskæftiget sig adskilligt med vor og vore nabolandes økonomiske historie.

Indledningsvis behandles det spørgsmål, som naturligvis først maa melde sig: hvad er industri, og hvorledes skal derfor selve emnet industriens historie afgrænses. Det er jo ikke meningen at behandle industri i videste forstand i betydning af stofomdannende virksomhed i det hele (i modsætning til paa den ene side den ekstraktive og paa den anden side den blot omflyttende eller fordelende virksomhed), ja ikke engang at medtage hele den erhvervsmæssige virksomhed af denne art i modsætning til den, der udfolder sig inden for egenhusholdningen. Med andre ord: haandværket er ikke medtaget. Naar man i vore dage sætter industrien i modsætning til haandværket, søger man vel som regel kriteriet for adskillelsen, som ikke altid er let at foretage, dels i bedriftens størrelse, maalt ved antallet af beskæftigede, kapitalens størrelse eller lignende, dels i den tekniske udstyrelse. I denne bog synes forfatteren i det væsentlige at anlægge et historisk synspunkt, idet hovedemnet for fremstillingen er de saakaldte manufakturer, statsvirksomheder eller statskoncessionerede og som regel ogsaa statsunderstøttede private virksomheder. Men desuden mener han ogsaa at maatte medtage en del haandværk og gamle erhverv, der er ved at blive industrialiserede, og endelig medtager han, hvad der snarest kunde vække modsigelse, hjemmeindustrien, for saa vidt den arbejder for et større og mere ubestemt marked. Størstedelen af bogen, de første 8 kapitler (s. 17—169) er derfor en fremstilling af »manufakturernes« historie fra Christian III til Frederik IV, medens 9. kapitel (s. 170—85) behandler hjemmeindustrien og kapitel 10 (s. 186—204) industrialiseringen

af haandværk m. m.. Endelig gives der en afsluttende karakteristik i kapitel 11 (s. 205—22).

Med hensyn til manufakturernes udvikling, som altsaa er hovedsagen i værket, spiller statens økonomiske politik den afgørende rolle. I saa henseende viser fremstillingen, at der maa skelnes mellem to perioder inden for de ca. 200 aar, som bogen behandler. Skellet ligger midt i Christian IV's regeringstid omkring aaret 1620. I den første periode, Christian III's, Frederik II's og første halvdel af Christian IV's regeringstid, (kap. 1 og 2), er det næsten udelukkende statens eget behov, der giver anledning til oprettelse af manufakturer; det drejer sig hovedsagelig om skibsbygning, fabrikation af kanoner, krudt og andre krigsfornødenheder. I den anden periode (kapitlerne 3—8), den merkantalistiske, som jo i øvrigt fortsættes langt ud over 1730, lige til 1797, fremtræder mere eller mindre klart bestræbelserne for at fremme den indenlandske produktion af færdigvarer, navnlig de mere kostbare, og for at skabe en gunstig handelsbalance. Først nu kan der tales om en egentlig national industripolitik. At merkantilismens begyndelse her i landet netop skal sættes til ca. 1620, er klart paavist s. 47. Ofte har man vel ladet toldrullen 1651 danne indledningen. Paa den anden side regner Albert Olsen (Befolkningen i Danmark paa merkantilismens tid, s. 3, jvnf. inddelingen i *Dänische Wirtschaftsgeschichte*), at merkantilismen spænder over et tidsrum af halvtredie hundrede aar, fra omkring midten af det 16. til slutningen af det 18. aarhundrede. Men paa den nævnte side i den foreliggende bog viser dr. Christensen med rette, at de første typiske merkantilistiske træk knytter sig til et forbud i april 1619 mod udførsel af uberedte okse- og kohuder i forbindelse med et aaret efter udstedt forbud mod indførsel af beredte huder. I hvad der i bogen kaldes »den industrielle blomstringsperiode 1620—25« (Kapitel 3) fejrer merkantilismen sine første kortvarige triumfer herhjemme og lider sine første bitre nederlag.

Det kan ikke her være stedet at gennemgaa enkeltheder i bogen. I tidsfølge præsenteres vel saa godt som alle de manufakturer, der i det behandlede tidsrum kommer frem herhjemme, i al fald for saa vidt der findes spor af dem i arkiverne. Med hensyn til lokaliseringen af den tids industri lægger man mærke til, hvor stor en rolle Danmarks vandkraft, saa sparsom den end er, spiller. Ved det lille vandløb, der ved Hellebæk løber ud i Øresund, anlagdes allerede i Christian IV's første tid en hammermølle og senere andre fabrikker. I Jylland fremkom nogle af de første manufakturer ved smaa vandløb i nærheden af Aarhus. Men navnlig er en broget række af manufakturer lige fra Frederik II's tidligste tid blevet anlagt ved Mølleaaen nord for København. Kun tekstilindustrien, som ganske særlig var genstand for regeringens omsorg, var i det væsentlige knyttet til København, hvor navnlig Børne- og Tugthuset under skiftende skæbne vidnede om, hvordan man forsøgte paa een gang at skaffe industrien billig arbejdskraft og paa en lidet human maade at løse fattigforsørgelsens problem.

Et andet mere gennemgaaende træk, som tildrager sig opmærksomheden, er den idelige indkalden af fremmede fagfolk til at forestaa eller arbejde i manufakturernes. For Danmarks vedkommende drejer det sig i denne periode saa ganske overvejende om Hollændere (til forskel fra

Sverige, der med sin bjergværksdrift og sin udviklede jernindustri særlig tiltrak Tyskere og Valloner). Selv den, der er klar over, at Holland i det syttende århundrede indtog en førsteplads i handel og søfart, vil maaske overraskes over, at Holland ogsaa i saa høj grad var et rekruteringsfelt for visse industrielle arbejdere. Man kunde maaske have ønsket, at forfatteren, hvis opgave jo naturligvis i og for sig kun var at fremstille den danske industris historie, paa dette punkt, om end aldrig saa kort, havde tegnet den udenlandske baggrund. Det er jo af interesse at se (Baasch: *Holländische Wirtschaftsgeschichte* kap. 1 § 4), hvordan netop alle de samme industrier, som man søger at fremkalde i Danmark (klæde- og silkefabrikker, sukker- og saltraffinaderier, papirfabrikker, sæbefabrikker o. s. v.) blomstrer i Holland i det syttende århundrede.

Efter at manufakturernes skiftende, dog overvejende sørgelige skæbne er blevet stillet os for øje, fremstilles i kapitel 9 hjemmeindustrien, for saa vidt dens produkter fandt afsætning paa et mere fjernt og ubestemt marked i indland eller udland. Det drejer sig først og fremmest om »binderiet« i visse jydsk egne, men ogsaa om andre tekstilprodukter, om kniplinger fra Sønderjylland og jydepotter fra Vardeegnen og andre steder i Jylland. I tiende kapitel gøres der rede for nogle gamle erhverv og haandværk, der omdannes til eller afføder industri i snævrere forstand. Paa den ene side er der saadanne virksomheder som kalkværker og teglværker, paa den anden side udskilte dele af gamle haandværk, som kræver større kapital og ny teknik som f. eks. garverier og farverier.

I det afsluttende kapitel søger forfatteren at vinde et overblik over den industri, han i det foregaaende har behandlet, baade i talmæssig henseende og med hensyn til organisation. Hvad det talmæssige angaar, medgiver han dog, at materialet er spinkelt, og han beklager, at det paa grund af evakuering i krigstiden ikke har været muligt at benytte det første og andet kommercekollegiums arkiver. Han mener dog, sikkert med rette, at kunne paavise, at der inden for manufakturernes i slutningen af det syttende århundrede har været beskæftiget et adskilligt større antal mennesker, end man hidtil sædvanlig har antaget. Efter en opgivelse af Rawert, der siden er gaaet igen, ogsaa i »*Dänische Wirtschaftsgeschichte*«, skulde der 1682 knap have været 200 arbejdere i landets fabrikker. Dette kunde efter dr. Christensen maaske passe paa de faglærte arbejdere, men naar man ved, hvor mange spindere og hjælpearbejdere der blot var knyttet til hver enkelt væv i tekstilindustrien (vel oftest 10—20), maa man absolut komme til et adskilligt højere tal alene i tekstilindustrien. Han mener, at vi snarere skal op paa et tal af ca. 1500 arbejdere i manufakturernes omkring aar 1700, men det er naturligvis kun lidt i forhold til de anstrengelser, der var gjort fra statens side. Ogsaa produktionens og kapitalens størrelse søges bestemt. Angaaende organisationsformen vises det, hvordan denne endnu var i støbeskeen; man havde endnu ikke fundet frem til den rene aktieselskabsform, men famlede sig frem derimod.

Selv om det er vanskeligt at fastholde enkelthederne, føler man sig dog beriget i sit kendskab til dansk industri i dens første, famlende oprindelse. Og man glæder sig til at fortsætte vandringen ned gennem tiden under lignende nøgtern og kyndig vejledning. Forhaabentlig vil der ogsaa ved afslutningen af hele værket komme et navne- og sagregister.

Even Marstrand.